

Izgovoreno u Zagrebu novinaru Dragoslavu Simiću u mikrofon
25. 4. 2014.

Šola Tomislav: ***Moj život i muzeji kao život***

Pitate me jednostavnim pitanjem najkompliciraniju stvar koju ste mogli. Nije mi sasvim krivo. Ali, nužno zadire u sve što sam radio do sada. I na neki način je dio svake teme koje sam se dotaknuo. Kad se opisujem, ja bih se opisao kao čovjek koji radi sa muzejima i za muzeje, iako sam dvadeset i sedam godina bio predavač muzeologije u Zagrebu i na mnogim drugim mjestima. Međutim, prije toga sam radio u muzejima petnaest godina i kao kustos i kao direktor. Dakle, da ne idemo dalje u biografiju: bio sam izložen mnogobrojnim i rekao bih kompleksnim iskustvima muzeja i svega što je ostavština. Bio je već mali podvig izaći iz tog kruga art muzeja koji je moj bio primarni krug. Jer kao što i sami znate, ljudi uživaju u konforu samoizolacije kroz teme specijalizacije, u onom smislu kojeg poznajete kao *fahidiotizam*. Svaka profesionalna kultura ima neke svoje izraze kojim označava taj konfor - rizičan i često puta opasan, da se tako razbaškarite i uljenite u nekoj svojoj separiranoj domeni. Tako možete uživati sve privilegije tog jednostrukog mišljenja, odnosno trbuho-zborenja, skoro bih tako rekao. Tako vidim bar dio onih konferencija na kojima sam sudjelovao i bio, štoviše, itekako aktivan sudionik. Konferencija je bilo bar tristotinjak u mom životu, - ako ne i više. U par sam navrata iskakao iz tog vlaka i naprosto mimo zahtjeva svoje vlastite karijere i mimo nekog pametnog rezona. Znaite već one neizrečene zakonitosti: oženiti se, graditi porodicu, graditi karijeru....Ako solirate u mišljenju, izlazite izvan očekivanih okvira, prešutnih dogovora o čemu se smije i u kojoj mjeri govoriti, - štetite sebi i svakako opterećujete karijeru. Iako se zbog siromaštva u kojem sam odrastao nisam mogao upustiti u ekscese građanske hrabrosti, tamo gdje sam aktivnije djelovao (a to je bilo više u inozemstvu jer su me tamo zvali) dao sam si oduška. Da nisam, karijera bi mi bila neograničena. Pa sve ono što građanska mudrost savjetuje. Ja sam tako iskakao jer sam naprosto bio indigniran tim zatvaranjem u specijalističke sigurne vode. Time želim naravno sugerirati da ja nisam bio poklonik tog

konfora i dakako to ima sve svoje posledice. Iskočite van iz neke kompozicije: sve je široko pred vama. Izađete iz neke kuće. Opet se pokaže pejzaž i neke druge kuće. To se meni dogodilo. Ja sam izašao iz tog svog muzejskog okruženja i shvatio da je svijet širok. I odjedanput imate svasvim drugačiji pristup. Otkrivате druge stvari. I naravno bliže ste gospodu. Ili mudrosti. Ili kako god hoćete zvati tu vrlinu, - taj skup vrlina koje se pojavljuju kad napustite te uske okvire. Pod uskim okvirima - nekome će se učiniti da suviše insistiram na tome - ja podrazumijevam ono što vas čitav život prati. Svi su tako strašno samozadovoljni u svojim malim nacijama. U svojim malim sredinama. U svojim malim gradovima. U svojim malim porodicama. Svak u svojem malome određenju. A to je onda užasno. Memljivo. Provincijalno. Jadno. Zatvoreno. Ne poštuje dakako druge, jer suviše je koncentrirano na sebe. Sve me je to smetalo. Meni treba zraka. Meni treba otvorenosti. Volim dakako širinu. Meni smeta namerna digresija. Kad naš gradska uprava u Zagrebu, natrpa prepun središnji trg (zvao se nekada Trg Republike, a to je bilo časno; ban Jelačić je ionako tamo...) sa raznim štandovima, pa kojekakvim šatorima, manifestacijama i vašarima, smatram da je to dokaz neprispijelosti. Baš neprispijelosti situaciji, manjak građanske kulture jer samo neobrazovan čovjek može pomisliti da svaku prazninu treba zapuniti. Znamo iz istočnih mudrosti da je dobro da bude neke praznine koju je moguće ispuniti odmorom, disanjem, pogledom... Da bude mjesta koji će te ispuniti nekim svojim očekivanjima ili razmišljanjima, ili kontempliranjem grada. Zato postoje trgovi. Tako je vjerovatno u svemu.

I kad se oslobodite, kad vas oslobode te neke vezanosti na predloške i zabune onda počnete uživati u samostalnom letu sa svim rizicima koje to nosi. Trenutno sam autor koji nakon neuspješnog iskustva javne prezentacije nove knjige na hrvatskom, ponovo zaključujem, ovaj put čvršće nego prije, da trebam nastaviti pisat na engleskom. Ne iz nekog akulturiranog motiva, jer su neki drugi jezici, ili neke druge kulture bolji nego naši (baš obrnuto bih rekao), nego naprosto iz činjenice da mala sredina ima skućene potrebe, pamet očekuje izvana i od drugih i slabo podnosi slobodno razmišljanje. U toj knjizi tumačim kako je potrebno zaštititi različitosti. A, to možda moja

sredina ne smatra prioritetom, ili se pita koje to različitosti i zašto kad je većini lakše živjeti bez obaveza prema drugima. Knjiga se zove: Javno pamćenje: čuvanje različitosti i mogući projekti. Male sredine su sklone jako pametnim knjigama, a ja želim pisati obične. Tek to ne valja, jer valjda se drži da ste neki osobit pametnjaković ako imate namjere djelovati neočekivano. Htio sam napisati knjigu (valjda sam i uspio) koja se lagano čita, a koja je i brutalno demistificiran neke stvari. Nigdje, ni jednom crticom, nije zabilježena, iako smo obavjestili sve i svakoga, do posljednjih novina i portala. Zaključio sam da to možda nije ni loše. Ima nekoliko mjesta koja mogu kod zatvorenih umova prouzročiti koje-kakve primisli. Ali nije mišljeno ništa loše, nego da podsjeti na neke obaveze uma i morala. Na obavezu veličine, da se hoda malen ispod zvijezda, - na obavezu odrastanja jer to ima svatko: i osoba, i građanin i narod. Govorio sam o Hrvatskoj koja se zatvara umjesto da se otvara. Nekom se može učiniti da smo otvoreni zato što smo u Evropi. Ja ne držim jako do Evrope, već dugo, iako se smatram Evropljaninom *par excellence*. Mislim da se puno toga dogodilo na formalnoj razini bez stvarnog unutrašnjeg otvaranja. A, Evropa je, podrazumijevajući ostalo, uzela što je bilo potrebno njenoj ekonomiji i politici. Ostali smo bez stvarnog unutrašnjeg oplemenjivanja ili promjene koja bi se trebala dogoditi. Umjesto ekonomske integracije i pomoći da se stvori još jedna prosperitetna članica (prosperitetu težeće zajednice) obavljena je još jedna kolonizacija. Umjesto proširenja zone razmjene, proširena je zona sirovina i potrošnje, kao jedna „kontinentalna globalizacija“. Umjesto emancipacije „jedinstvu različitosti“ dobili smo akulturacijski šok koji se liječi prekograničnim projektima suradnje i UNESCO-vim listama jedinstvene baštine. Duga je priča, to, naime takvo, europejstvo. Ne vjerujem da evropski projekt u nekim esencijalnim, temeljnim osobinama više uopće postoji. On je sada globalistički. I, uostalom, to sada vidimo u dramatičnim okolnostima.

No, vratimo se temi od koje sam se sada predaleko udaljio. Odakle javna memorija? Odnosno javno pamćenje. U knjizi nije termin memorija nego pamćenje, zato jer je moj dekan smatrao da je bolje reći javno pamćenje; jezično jest, ima pravo, ali možda memorija uvjerljivije označava specifičnu namjenu tog pamćenja. Vjerojatno bi memorija bila ozbiljniji način da se

govori o toj temi o kojoj sam htio govoriti. Ona je dobar povod za naš razgovor utoliko što je i poticaj za knjigu posredno stigao baš iz prijateljskog profesionalnog kruga iz Beograda. Tražili su da napišem tekst, ponudili su dobre uvjete i dogodilo se da sam ga napisao. Tako su mi ubacili u radni raspored temu koja je dosta delikatna, - temu kreativnih industrija i njihovog utjecaja na razvoj – što je vrlo je delikatna područje. S jedne strane, hiper regulirano i objašnjeno od strane UNESCA i Evropske unije, a sa druge strane prepuno zamki i sasvim sigurno ne na takav način glatko i riješeno kao što nam se čini. Tu ima akulturacijskih zamki, ima civilnog sektora koji često izdaje svoje temeljne ideale jer se za relativno sitne sinekure spremno prodaje svakom zainteresiranom platiši koji želi manipulirati društvene procese. Baš je strašno puno stvari koje su važne. Zaintrigiran, isporučio sam im valjda dvostruki, možda i trostruki tekst za honorar i slobodu koje su mi dali. Tako sam ja naravno taj zamah, taj momentum, kako kažu sada svi akulturirani ljudi, pretvorio u nastavak pisanja, i nisam se zaustavio četiri mjeseca. Oni su me pogurali, za to sam im zahvalan, ali tema je tu od vjkada, što se mene tiče zato jer sam zapravo njome započeo svoju karijeru.

Ponovo Beograd. Zgodno je da ste i vi od tamo. Pa i vaš Muzej jer je osobite vrste. Ne vide se navodnici jer nema zapravo navodnika. To i jest prvi Muzej te vrste u ovom dijelu Europe. Muzej riječi. Muzej svjedočanstava. Doduše, ovdje je „odakle“, relativno: tiče se jednog podneblja, ali je globalan po svojem mjestu, jer je virtualan, na Internetu. Već odavna, ne doduše, sam, tvrdim da je riječ o info-sferi, ili što mi je bliže i unekoliko samo moje, - u memo-sferi: u jednom omotaču pamćenja koji nevidljivom mrežom, poput primitivnog, mega mozga premrežuje cijelu planetu. Dakle, vaš Muzej je definitivno međunarodno lociran. Od davnih vremena, nakon završetka studija, pa osobito u sretnoj prilici studija u Parizu (imao sam rijetku sreću da mi mentor bude izumitelj eko-muzeja), mene zanima baš cjelovita situacija baštine odnosno javne memorije i onda sam tu viziju posvemasnje osjetljivosti za baštinu nazvao *totalni muzej*. Napravio sam doktorat koji je odbranjen u Ljubljani, a koji se zvao *Prema totalnom muzeju*. I odatle se vraćamo na Beograd, kako sam maloprije najavio. Dvadeset i

sedam godina nakon odbrane doktorata Filozofski fakultet, odnosno moj kolega *Dragan Bulatović* (a podržali su ga očito i drugi) smatrao je da je dobro da se taj doktorat objavi. Godine 1985. je bila odbrana doktorata, a prije dvije godine je doktorat objavljen u Beogradu u integralnom izdanju. Dvije godina nakon obrane doktorata predložio sam da se napusti tzv. znanost muzeologije i da se, puno ozbiljnija verzija nazove heritologijom. Tako se danas i u Ljubljani i Beogradu (a ne samo tamo) predaje i heritologija. Kao urednik, kolega Bulatović nije smatrao za shodno da išta krati, da išta preuređuje. Knjiga je, čini se, po svim svojim idejama preživjela izazove vremena i osim podataka o tehnologijama još zaslužuje čitanje. Ali malčice napustimo pojedinosti, pa se prisjetimo šta bi totalni muzej mogao značiti; pa vjerojatno neko opće stanje povećane osjetljivosti i uporabe memorije, muzej koji se realizira kao stav i odnos prema prošlosti. Idealizirano govoreći, kad bi se ostvario taj totalni muzej svi transferi kolektivnog iskustva bi tako savršeno funkcionirali da ne bi bilo potrebe za konvencionalnim muzejem. Srž toga procesa, dakako, događat će se uvijek u institucijama kao dijelu javnih potreba: javna memorija je dogovoreni iako nestalan sadržaj kojim institucije sudjeluju u društvenom projektu. O tome govori nova knjiga, ali, da priznam samo načinje temu i valjalo bi je razraditi. Javna memorija proizlazi iz iste ambicije, iz iste frustracije kao i totalni muzej. Totalni muzej je poziv na razmišljanje o budućnosti a javna memorija forma javne službe (arhivi, muzeji, knjižnice...) kojom se obavlja javni razvojni interes. Ako se pozabavimo na tren samo sa muzejima koji su, čini se, svima jasni: dakle, liče na broj zgrada razasutih na sve strane, po raznim mjestima, na razne teme i pod raznim nazivima, a odnose se svaki na neki znanstveno uobličeni identitet. Prepuni su materijalnih ostataka prošlosti, neke memorije koju želimo na takav način sačuvati. To su u osnovi stovarišta, skladišta memorije. Možemo ih urediti da budu dovoljno atraktivni i da im poruke imaju značenje. Možemo ih naravno napraviti od mramora, mjedi i kristalnog stakla, ali ostaju u skladištu memorije. I naravno, bar u novije vrijeme ih znamo pretvoriti u mjesta nekog *show*-a, nekog komuniciranja te memorije, - mjesta izlaganja znanstvenih informacija i znanja. I tu negdje staju tradicionalni muzeji. Na znanju i informacijama. Sve se to dobro slaže sa manje-više

privaćenom praksom i stereotipima. Oni koji nas slušaju će reći što nije u redu s tim? Pa, sve je u redu ako ostanemo unutar tog okvira očekivanja i ako se složimo sa onim pozivima političara koji kažu: naš cilj je Srbija kao država znanja ili Hrvatska kao država znanja. To kažu i drugi, dakako. Ali, nije nažalost tako. Bilo bi prejednostavno da jest. Mi već jesmo društvo znanja. Bit će da su neke nove ambicije posrijedi. Ili bi trebale biti drugačije, sada već nakon tolikog iskustva i toliko kapaciteta kojim raspolažemo. Dakle, možda nam treba (umjesto društva znanja) društvo mudrosti, kao društvo nekog prosijanog, etički utemeljenog, odgovornog društvenog znanja, - kao djela nekog društvenog projekta. Riječ je o znanju koje nadilazi tu faktografsku konfiguraciju i pretvara se u neko djelotvorno znanje koje se lako može upotrebiti za razvoj. Samo po sebi znanje ne znači ništa, kao što se dobro zna. Ako sudite po znanju samome, onda je doktor Mengele vrhunski liječnik, jer on je savršeno savladao svoju medicinu. Znamo i kako. Dakle, znanje možemo upotrijebiti za dobro ili za loše, za građenje ili za razaranje. Ono nema ni miris ni okus niti skrivenu namjeru u sebi koja bi ga mimo nas određivala. Mi znanju dodajemo njegovu učinkovitost, primjenu ili namjenu. Drugim riječima, zašto bi nas znanje samo po sebi zanimalo? Uostalom zašto bi muzeji i ostale institucije proizvodili znanje kad to bolje rade znanstvenici (ma gdje da se nalaze) ili industrija znanja. No zašto bismo samo govorili o muzejima? Sjetite se samo arhiva. Po čemu bi se razlikovali od muzeja? Oni mahom čuvaju papire a muzeji stvari od drugih materijala i vrlo raznolike. Ipak, neće biti da je to velika razlika. Uostalom i muzeji imaju arhivski materijal, a arhivi prave izložbe. Drugim riječima, ni to neće izdržati ozbiljan kriterij razlikovanja. I jedni i drugi skladište posreduju iskustvo i znanje u informacijama koje prikupljaju, obrađuju i čuvaju. Bar desetak godina napredni teoretičari informacija znaju da se moramo pozabaviti sklopom memorijskih društvenih institucija, gdje su i biblioteke, i da uz razlike, imaju zajednički nazivnik koji je ishodište dalekosežnih projekcija. Bibliotekama je najteže dokazivati da se bave upravo baštinom, odnosno tom vrstom memorije, jer se knjižničari drže malo po strani i ne žele se vidjeti kao baštinske institucije. naravno da su drugačiji, da su specifični, ali o tome i moja knjiga govori. Zamislite samo koliko je nevjerojatno puno znanja

i ljudskog iskustva koncentrirano upravo u bibliotekama, pa upravo i u fikcionalnoj formi. Podjele među institucijama su forsirane i nametnute, a tope ih argumenti novog vremena. Kao, eto, sve što je u arhivima i muzejima utemeljeno je znanstveno, a ono što je u bibliotekama može biti znanstveno aktualno ako je faktografsko, i ako je riječ o knjigama koje se bave znanošću ili je objašnjavaju; ono što je fikcija, dakle valjda veći dio biblioteka naravno, to je nevažno, valjda, proizvoljno; eto, netko se dosjetio, neobavezno poizmišljao bilo što i u tom smislu je djelo znanstveno nevažno. Nije tako, naravno, jer nijedan ozbiljan autor, o njima jedino i govorimo, nije nikad ništa napisao - pa makar i izmišljao - a da to što je napisano nije duboko utemeljeno u ljudskom iskustvu. Dakle, mi govorimo o sublimatima duha vremena, duha mjesta, poznavanja znanosti ili prirode svijeta. Govorimo o obradi mitova, o poučnim pričama, ili o onoj vrsti fikcija ili fikcijskog proizvoda koja savršeno, bolje od znanosti (pa makar i povijesne), prenosi kolektivno iskustvo. Krležini „Glembajevi“ su bolji od svakog pokušaja, stalnog ili povremenog ijednog povijesnog muzeja u Hrvatskoj, da prikaže život građanske klase. Roman govori o jednom vremenu na način gdje su likovi evidentno izmišljeni, ili najvećim dijelom izmišljeni, ali tako i sa toliko puno razumjevanja i pronicanja u vrijeme, prostor i ljude, da zapravo govorimo o muzeju devetnaestog vijeka koji je toliko dobar da ga se čak ne usuđujemo očekivati u stvarnom muzeju. Kako rekoh, muzej u toj knjizi i postoji u mnogim drugim knjigama. Postoji, kao što se, uostalom, svatko može sjetiti i u puno kazališnih komada koje ćete vidjeti, pa ćete imati isti osjećaj kao kad zaklopite knjigu Filipa Latinovića ili Glembajeve ili odlazite sa predstave. I kažete: „Ah, Gospode bože, sad mi je sve jasno“. Likove ćemo možda zaboraviti za deset dana, ali će nam ostati osjećaj o vremenu. Nakon vrijednog kazališnog komada o vremenu baroka ili modernizma, duh tih epoha uvući će se u našu maštu i stvoriti osjećaj koji će nam pomoći da razumijemo i muziku i oblikovanje tim razdobljima kulture. Tvrdim - ako smo dobro usredotočeni, pa čak iako nismo (jer se puno toga događa na podsvesnoj razini), tako da ćemo biti u stanju prepoznati neku zgradu, ukras, stolicu, neki stol, neki set posuđa na stolu i reći: „Ah, to je iz tog vremena. To je način razmišljanja. To su baš te razmahane ili disciplinirane forme, ti

odnosi koji su isti i umjetnom obrtu, umjetnosti, muzici ili među među ljudima jer pripadaju istom svjetonazoru, istom načinu mišljenja. Sve su to posredovanja istog kolektivnog iskustva. Naravno, pokušavam u knjizi ići u susret svojim kolegama da im bude jasnije samima tko su, odnosno koja im je profesionalna situacija. I kolikogod to ne mora zanimati mnoge, mogli bi - ako imaju strpljenja - poslušati. Naime, nije svejedno što nam se događa. Nije svejedno u kojem društvu živimo. Nije svejedno što jedni muzeji rade i što rade ovi drugi i kako se poimaju i kako razumiju sebe. Kako razumiju svijet i svoje poslanje u njemu? Bilo bi bolje onako kako im savjetujem: da se spoznaju kao cjelina sa zajedničkim poslanjem, teorijom i profesijom; da muzeji, knjižnice, arhivi, pa onda svi virtualni muzeji, digitalno rođene institucije i akcije, živa baština, privatna baština itd., - da se svi dosjete da pripadaju jednoj cjelini, koja je zapravo memorijska - ta čvrsta procesualna, ali dogovorna, javna memorijska struktura suvremenih društava. I da prestanu razmišljati o sebi: „Ja sam muzejski kustos i ništa me se drugo ne tiče“. A nije ni samo tako nego je puno je dramatičnije. Dakle, ne samo: „*Ja sam muzejski kustos, nego ja sam geolog kustos u muzeju i ništa me se ne tiče*“ - čak ni onaj petrograf, tamo sobu dalje, čak ni onaj malakolog dvije sobe dalje itd. Dakle, to su te razine specijalističkog užitka u samoizolaciji. Tako zatvoreni stručnjaci idu na stotine simpozija gdje nalaze sebi slične i legitimitet da se beskrajno usavrsavaju u sve manjim dijelovima znanstvenog područja. Došli smo nažalost do situacije kad je znanstvenik valjda svatko s doktoratom, a istinski, u svaj je zemlji samo nekoliko desetaka stvarnih znanstvenika. Ostale koji se „bave znanošću“ plaća društvena zajednica ali ta vremena polako i sigurno nestaju. Nastradat će i ozbiljna znanost, ali svakako i svi oni koji to nisu ili ne trebaju biti. nadajmo se da će ostati oni koji imaju dobre argumente. Već iza ulaznih vrata, stoje porezni obveznici koji plaćaju javne službe pa i muzeje, a kojima oni, možda, nude specijalistička. Takva znanja zanimaju specijaliste a ne građane. Davno su prošla vremena - to ja pokušavam već dvije, tri decenije objasniti svojim kolegama - kad je neko htio financirati kustosa koji je otišao u Afriku da ulovi zadnjeg leptira koji mu nedostaje u njegovoj zbirci od onih 3000 drugih. U ta neka bolja vremena za javni interes, kustos je mogao mjesec provesti u džungli da

bi mogao kompletirati svoju zbirku! Ima šarma u tom kompletiranju zbirki i činjenici da društvo ima razumijevanja za poetičnost zbiranja; uostalom tako možda nastaje najkompletnija zbirka na svijetu, ali, valjalo bi da nam se više dopada da se klincima u Londonu i gdje god da jesu objasni zašto su ti leptiri važni, i zašto bez leptira nema ljudske civilizacije. A, stvarno je istina, jer kad prekinete s leptirima taj ekološki lanac, možete govoriti o kataklizmi. Dakle, najprije idemo objasniti ljudima da su svi muzeji jednaki, bez obzira što su neki privatni. Bez obzira što su neki ovakvi ili onakvi. Ima tu jako puno tema. Ima muzeja (meni se sviđa ta tema pa molim da ne zamjerite) u kojoj predmeti, zamislite, kopuliraju – množe se. To su zooološki vrtovi. Drugdje su muzeji u kojima nema nijednog predmeta a ima i onih koji su sam pejzaž koji je pod zaštitom. Dakle, svakakvih muzeja ima. Neka svi jednom shvate da su dio jedne iste priče, a svi zajedno jedne šire u kojoj su i biblioteke i sve druge institucije koje sam nabrojao. Ako je to javna memorija, - ona javna memorija sa kojom ćemo raspolagati, onda joj treba objasniti i neku namjenu. Pojedinačno, sve ove institucije i njihovi zaposlenici su razbijena vojska. Oni ne mogu ništa napraviti tako razbijeni. Oni nisu profesija iako o sebi govore kao profesiji, nego su zapravo zanimanja. Duga je priča, ali skratit ćemo je: postoji velika razlika između profesije i zanimanja. Zanimanja je 50.000 možda i više. Tko zna koliko. Ona se i množe. Profesija ima dvadesetak a neki kažu tridesetak. Svejedno koliko ih je – sigurno je da ih je malo, da su dobro plaćene i da imaju izravan udio u upravljanju društvom. One su potrebne. Njih političari uvažavaju. One su konzultirane kad je riječ o razvoju. Ukratko, relevantne su na svaki način. Ljudi rabe zanimanja ali ih niko specijalno ne plaća, niti ih smatra osobito važnim. Drugim riječima, bilo bi odsudno da uspostavimo profesiju javne memorije. Profesija u tom slučaju onda može biti autonomna i može konačno su-odlučivati o razvoju. Ako se sjetite samo onoga što znamo pod sintagmom održivog razvoja onda odjedanput ovo što govorim može postati puno ozbiljnije. Naime, znanje upotrebljeno za potrebe održivog razvoja može biti interesantno, može biti učinkovito, ali neće vjerojatno riješiti ništa. Ali, ako taj razvoj oplemenimo mudrošću iz ovih institucija javne memorije, onda odjednom dobijate tu famoznu formulu

održivog razvoja kao moguću, kao ostvarivu. Postoje institucije koje žele upotrebiti svoj sadržaj za održivi razvoj. Kako se često voli upotrebljavati mnogo razina te iste memorije, ja sam pokušavao u svojoj knjizi napraviti neka druga razgraničenja. Trebalo je za volju mojih kolega u Beogradu pokazati što je taj kreativni sektor, takozvani kulturni sektor ili kulturna industrija, što je u stanju učiniti za razvoj. Ja sam najprije morao napraviti izvesnu granicu: kulturni sektor odnosno kreativne industrije su sve ono što znadete, manje više o čemu ne razmišljate zapravo, jer je tu oko nas i obuhvaća nas u cjelosti. To su sve izvođačke umjetnosti, film, televizija, izdavaštvo, to je glazba, kazalište, to su festivali... Tu su i umjetnost i književnost, uostalom svaki oblik kreativne produkcije.